

АНАРХИЗМЪТ В МАКЕДОНО–ОДРИНСКОТО НАЦИОНАЛНОРЕВОЛЮЦИОННО ДВИЖЕНИЕ: СОЛУНСКИТЕ АТЕНТАТОРИ

Мариан Гяурски

След Берлинския конгрес от 1878 г. в пределите на европейската част на Османската империя националните движения на нетурските общности се активизират. В българското революционно движение се очертават различни идейни течения. Едно от тях е анархистичното течение като част от националноосвободителната борба на българите в Македония и Одринско.

Все още няма сериозни научни изследвания за участието на анархистите в българското освободително движение в Македония и Одринска Тракия, като изключим някои тенденциозни публикации, преследващи повече политически, отколкото научни цели ¹.

Анархизмът² като идеология изкрystalизира през 30-те и 40-те години на XIX в. благодарение на Пиер-Жозеф Прудон (1803-1865), който акцентира върху положителния смисъл на думата „анархия“. Той подчертава, че анархистите са принципни противници на държавния строй, като в замяна предлагат алтернативни социални проекти. Основният анархистичен принцип е отхвърлянето на властта под каквато и да е форма. Анархистите се борят за абсолютна свобода на индивида и за създаване на автономни общини на федеративен принцип.

През 60-те и 70-те години на XIX в. се формира т. нар. класически анархизъм. Негови идеолози са руските революционери Михаил Бакунин (1817-1876)³ и Пьотр Кропоткин (1842-1921)⁴. Основният техен лозунг, обобщаващ главните им искания, е борбата срещу трите злини: „Бог, капитал и държава“. Бакунин и Кропоткин отдават голямо значение на инстинкта на народа и дават приоритет на стихийността на масите. Според тях насилието може да бъде полезно само в рушенето, и за рушенето, и в никой случай то не може да служи за градеж. Те съставят и градивна анархистична програма, според която бъдещото обществено устройство трябва да се изгради въз основа на федерални организации на свободни индивиди. Цялата обществена система трябва да се изгради отдолу нагоре, чрез съюзи, комуни и обединения.⁵

По българските земи анархизмът прониква в края на XIX в., когато в Пловдив, Пазарджик и Русе пристигат руски политически емигранти. В същото време анархизмът намира благодатна почва сред българските студенти във Франция, Швейцария и Италия. След завръщането си в България те започват да пропагандират анархистките теории. През 90-те години на XIX в. започват да се формират и първите групи и кръжоци. Такъв кръжок е основан в Пловдивската мъжка гимназия от Михаил Герджиков от Пловдив, Стефан Михов от Пазарджик, Димитър Жечков и Владимир Икономов

от Сливен, Петър Манджуков от с. Мирковци, Скопско и др.⁶ Групата чете и разисква върху руската nihilisticна и анархистична литература. Това са книги и брошури на Пьотр Кропоткин, Сергей Степняк, Михаил Бакунин и др.

Наред с пловдивския кръжок подобни групи започват да действат из цяла България. Такива са анархистичните групи в Казанлък, Русе, Разград, Плевен, Габрово, Лом и др. Главните действащи лица в тези групи са Димо Николов и Григор Попдочев от Казанлък, Върбан Килифарски от Разград, Светослав (Слави) Мерджанов от Карнобат, Кина Генова от Русе, Теодора Златева от Кюстендил и др. Тези групи обаче действат поотделно и без връзка помежду си.

През 1896 г. много ученици от кръжоците са арестувани и изключени от различните гимназии. Това принуждава М. Герджиков, Д. Николов и Гр. Попдочев да заминат за Швейцария, където започват да следват право.

М. Герджиков пристига в Женева през 1897 г.⁷ Тук заедно с други членове на бившите български кръжоци, събрали се да следват в швейцарската столица, той основава Централен комитет на Македонския таен революционен комитет. Силно влияние върху МТРК оказват чуждестранните революционни организации и най-вече руските и арменски емигранти – анархисти.⁸

Първото известие за съществуването на МТРК е поместено във в-к „Глас Македонски“ от 15 февруари 1898 г. Почти по същото време в Пловдив е образувана Македонска анархистична група, която действа като клон на МТРК. В нея влизат Димитър Аргиров (години), Иван Вълкович (години) и Лазар Силянов (години) от Пловдив, както и Йордан Шурков (години) от Велес. Групата получава и разпространява в Пловдив и околните села възванието на МТРК към българския народ, и неговата програма.

В София МТРК установява връзка с групата на македонските социалисти, групирани около в-к „Политическа свобода“ – Васил Главинов (1869-1929), Никола Карев (1877-1905), Димо Хаджидимов (1875-1924), Андон Шулев (години) и Димитър Влахов (1878-1953). Във вестника е публикувано съобщение за получаването на възванието на МТРК към българския народ, а в следващите броеве са поместени редица статии за програмата на МТРК и кратки съобщения за дейността му. Най-вероятно програмата и други материали за МТРК са донесени в България от Григор Попдочев като пратеник на комитета. Основната задача на Попдочев е да намери парични средства за финансирането на МТРК. След като не успява да го направи, той се самоубива⁹.

Програмата на МТРК е публикувана и в чужди вестници като френския „Тан“ и хърватския „Свобода“, орган на хърватската социалдемократическа партия.

През лятото на 1898 г. Михаил Герджиков и пристигналият в Швейцария Петър Манджуков се заемат със списването и издаването на два вестника: „Глас на Македонския таен революционен комитет“ и

„Отмъщение“. Те са отпечатани през юли 1898 г. в Париж, като от тях излиза само по един брой. Във вестниците се отбелязва, че революционерите ще се борят за пълна независимост на Македония. Набляга се на факта, че в Македония съжителстват редица народности, че трябва да се направи опит за обединяването на различните елементи в общо движение. За борба срещу империята се призовават и всички българи от Княжеството. В края на август 1898 г. комитетът се саморазпуска.

След напускането на Женева част от бившите дейци на комитета се вливат във ВМОРО и ВМОК, а други полагат основите на групата на солунските атентатори, като всички се включват активно в борбата за освобождение на българите от Македония и Одринско.

Светослав Мерджанов и Петър Манджуков са идеолозите и основателите на групата на солунските атентатори, които превръщат в дело замислите на МТРК: чрез атентати и терористични акции да се засегнат капиталите на европейските страни в Османската империя. Тези свои виждания двамата революционери споделят с Върховния македонски комитет, начело с Борис Сарафов, който се съгласява да финансира техни терористични действия срещу европейски капитали в Османската империя и евентуален атентат срещу султан Абдул Хамид II. Мерджанов и Манджуков привличат на своя страна мнозина българи от Македония, склонни да извършат на практика терористични атентати в големите градове на Европейска Турция. Двамата осъществяват тясно сътрудничество и с арменските анархисти в Истанбул и Солун. Така на Балканите се създава анархистичен заговорнически кръг, обхващащ градовете Пловдив, Истанбул и Солун.¹⁰

Членовете на солунската група се наричат „гемиджии“ – лодкари. Групата се оглавява от Йордан Попйорданов – известен като Орце. Той привлича неколцина свои близки приятели от родния си град Велес и решава да взривят солунския клон на Отоманската банка. Те наемат една бръснарница срещу банката и започват да прокопават тунел под самата улица. Павел Шатев (1882-1951) – един от гемиджиите - е изпратен в Истанбул да помага на друга терористична група – Слави Мерджанов, Петър Соколов (1870-1901) и Петър Манджуков, които по същия начин копаят тунел под Отоманската банка в Истанбул. През септември 1900 г. двата тунела са почти завършени, но поради трудности със снабдяването с динамит планът временно се изоставя. Скоро обаче един арменски революционер се опитва да снабди българите в османската столица с експлозиви, но турските власти успяват да го открият. Разследването ги отвежда до четиримата революционери, които са арестувани. Все пак османските власти не успяват да открият тунелите и в крайна сметка освобождават арестантите.

Мерджанов и Соколов са депортирани в Княжеството, където започват да разискват нови идеи за терористични акции. Те обмислят да спрат легендарния Ориент-експрес край Одрин и да ограбят пощенския му вагон, за да финансират по-нататъшните си действия.

За тази цел се сформира чета от десетина души, начело със Соколов и Мерджанов, която успява да се прехвърли в Одринско през юли 1901 г. с помощта на Павел Генадиев (1873-1959), представител на ВМК. Четниците поставят голямо количество динамит на железопътната линия, но не успяват да взривят влака, който преминава без причинени щети. След провала четата отвлича сина на турски едър земевладелец, но скоро е обкръжена от многобройна турска войска. В сражението повечето от четниците намират смъртта си, включително и Петър Соколов. Мерджанов заедно с един българин и двама арменци са заловени живи. През ноември 1901 г. те са публично обесени в центъра на Одрин.

След арестуването на групата от Истанбул и смъртта на Мерджанов и Соколов перспективите за осъществяването на терористични акции остават главно пред анархистите от Солун. Съзаклятническият кръг е представен от Йордан Попйорданов (Орце), Константин Кирков (Коста), Димитър Мечев (Мечето), Павел Шатов, Илия Тръчков, Марко Бошнаков (1878-1908), Милан Арсов (1884-1908), Георги Богданов (години) и Владимир Пингов.

През 1902 г. „гемиджиите“ се заемат със сериозна подготовката за терористични атентати в Солун. Те отново наемат едно помещение срещу самата Отоманската банка, откъдето да продължат с прокопаването на тунела. Снабдяват се с известно количество динамит, което обаче далеч не е достатъчно за замислените мащабни акции.

В началото на 1903 г. анархистите вече са твърдо решени да проведат бомбените атентати през април с. г. Това довежда до конфликт между тях и ръководителя на ЦК на ВМОРО Иван Гарванов (години), който е твърдо против извършването на атентати в Солун, което според него неминуемо ще доведе до реакцията на турските власти, и до голяма опасност за Централния комитет в Солун. Първоначално Гарванов предлага на Орце да финансира техни терористични акции в Скопие, Велес или Битоля само за да ги махне от седалището на ЦК.¹¹ След като те отказват, Гарванов дори предлага „гемиджиите“ да бъдат ликвидирани, защото искат да действат на своя глава.¹²

Гоце Делчев и Михаил Герджиков също са привърженици на атентатите, но извън населените места, главно за да бъдат предотвратени репресиите над българското население. В навечерието на въстанието Г. Делчев взривява моста на река Ангиста, а Михаил Герджиков – железопътната линия при гара Синеклии. Това показва тяхната идейна близост до анархистичните методи на водене на борбата срещу империята.

Борис Сарафов, който е близък приятел на Орце, също по всякакъв начин подкрепя атентаторите.¹³ След като Иван Гарванов успява да осуети един опит на „гемиджиите“ да се снабдят със сериозно количество динамит, последната тяхна надежда остава Сарафов. Той подпомага атентаторите с 10 000 златни лева, които успява да вземе от Върховния комитет. Впоследствие, когато на

конгреса на ВМК му е поискан отчет за изхарчените пари, Сарафов дори се унижава като заявява, че сумата му била открадната от една лека жена, с която имал интимни връзки [*sic!*].¹⁴ Още няколко месеца преди изпълнението на атентатите Орце застрахова живота си за 10 000 златни лева, за да върне парите на Сарафов.

След като получават необходимите средства и завършват тунела под Отоманската банка „гемиджиите“ пристъпват към изпълнението на дълго подготвяните акции. Планът за действие е подготвен от Орце Попйорданов и Константин Кирков и е приет единодушно и от останалите съзаклятници. Решава се да запали някой френски търговски параход тъй като според „гемиджиите“ Франция има най-големи икономически инвестиции в Турция и постоянните размирици и бунтове непрекъснато накърняват нейните позиции. Също така се отчита и силата на френското обществено мнение, което при евентуални размирици би подкрепило каузата на християните. Заради това именно Франция би трябвало да е най-активна за въвеждането на реформи в империята.

След като проучват пристигащите параходи на пристанището в Солун техният поглед се спира върху „Гвадалкивир“ от компанията „Messegeries Maritimes“, който трябвало да пристигне в Солун на 15 април, за да отпътува по направлението Цариград – Одеса. Този ден е насрочен за началото на подготвяните акции. За атентатор на „Гвадалкивир“ е определен Павел Шатев.

Сутринта на 15 април Шатев си купува билет за пътуване и се качва на „Гвадалкивир“ с куфар, пълен с динамит, който взривява при излизането на кораба от пристанището. Всички пасажери плюс екипажа остават невредими, но параходът е обхванат от пламъци, издигащи се на голяма височина. „Гвадалкивир“ гори в продължение на почти едно денонощие, наблюдаван със страх и любопитство от населението на Солун.

Същият ден вечерта Димитър Мечев, Илия Тръчков и Милан Арсов поставят петарди и динамит на железопътната линия в покрайнините на Солун точно преди да пристигне влакът от Дедеагач. При взрива локомотивът излиза от релсите, повечето от прозорците на вагоните са счупени, но отново няма жертви.

На следващия ден – 16 април – през деня „гемиджиите“ не предприемат нищо. Но когато се смрачава, Коста Кирков взривява газовете и водопроводните тръби, които снабдяват града с осветление и вода. „Покровителстваният“ от Св. Димитър град остава в пълен мрак. Това е сигнал за останалите съзаклятници за започване на планираните действия. Мечев и Тръчков се опитват да вдигнат във въздуха фабриката за светилен газ, но са усетени от охраната и прогонени чрез изстрели. Докато бягат по улиците, двамата започват да хвърлят бомбите си из града, което води до паника сред населението. Впоследствие Мечев и Тръчков са обградени от войска и жандармерия и след като изразходват останалия си запас от експлозиви, са убити на място. По същото време останалите „гемиджии“ изпълняват останалата част от плана. Орце взривява

основите на Отоманската банка, а Милан Арсов и Георги Богданов хвърлят бомби в лятната градина – театър „Алхамбра“ и кафене „Нйона“ на пристанището. Владимир Пингов е застрелян при опита си да запали Бошняк хан. Останалите живи атентатори успяват да се приберат в квартирите си, където остават до сутринта.

След тези погроми властите мобилизират цялата жандармерия и войска, които тръгват по петите на „гемиджиите“. Рано сутринта на 17 април Коста Кирков излиза от квартирата си и се запътва към телеграфната станция с цел да я вдигне във въздуха. Преди да успее да запали фитила на бомбата си обаче той е убит от охраната.

Същият ден към обед Орце Попйорданов в продължение на два-три часа хвърля бомби от квартирата си по обсадилите го войници, докато в крайна сметка се застрелва в главата.¹⁵ След като трупът на Орце е изваден от къщата, обезумелите от ярост войници се опитват да го обезобразят с ножовете си. Но валията Хасан Фехми ги спира с думите:

*Ето тъй се умира за отечество. Нека убитият да ви служи за пример как трябва да се жертвувате и да умрете за отечеството!*¹⁶

До 17 април вечерта жертви на жандармерията и войската стават 42-ма души, като от атентаторите това са само Димитър Мечев, Илия Тръчков, Владимир Пингов, Орце Попйорданов и Константин Кирков.

В Солун мюсюлманите настръхват, обхванати от антибългарска истерия и ярост. Турците се настройват за погроми над българското население в града. Валията Хасан Фехми обаче успява да успокои страстите като обикаля града и уверява населението, че войската и административната власт ще успеят да се справят с установяването на реда и спокойствието на гражданите. Същият ден привечер на път за своята квартира в квартал „Пиргите“, файтонът на валията се натъква на един от сподвижниците на „гемиджиите“ – Цветко Трайков (години)¹⁷, който замисля да изпълни смъртната присъда, произнесена от групата срещу Хасан Фехми. Но когато се опитва да се доближи до него, Трайков е усетен от охраната на валията и е подгонен. Точно преди да бъде хванат, той успява да запали своята бомба и спокойно сяда върху нея като се самовзривява пред смаяните погледи на валията и войниците.

С този епизод завършват атентатите в Солун, които се превръщат в едно от събитията, приковали погледа не само на турските власти, но и на цяла Европа. В следващите дни в пристанището на Солун пристигат австрийска и италианска флота, които се стараят да предотвратят изстъпления над християнското население на града.¹⁸ Европейската общественост в мнозинството си реагира отрицателно на атентатите в Солун. Но от друга страна всички най-авторитетни вестници поместват значителен обем материали за извършените

атентати, което отново приковава европейското обществено мнение към Македонския въпрос.

За няколко дни останалите живи Георги Богданов, Милан Арсов, Марко Бошнаков, Павел Шатев и всички останали съучастници и сподвижници на съзаклятниците са арестувани и предадени на специален военен съд. Всички убити атентатори и други лица са погребани в българските гробища в обща гробница¹⁹ в горния ляв ъгъл на гробищата, около малката черква – параклис „Свети апостол Павел“.

Но кои всъщност са убитите петима терористи? Какви са техните идейни убеждения и защо с такава лека ръка са решили да се простят с живота си на толкова крехка възраст?

Йордан Попйорданов (Орцето) е роден в град Велес през 1881 г., където завършва основното си образование. След това се записва в Солунската гимназия, която обаче не завършва, тъй като започва да се занимава с революционна дейност. Ето какво пише за него в спомените си Павел Шатев:

Той и Константин Кирков са основателите и душата на кръжока „Гемиджиите“, който още в началото по задача беше по-скоро за самообразование в чисто nihilistически дух.²⁰

Руските анархисти стават духовните учители на Орце, който се стреми да им подражава във всяко едно отношение. Орцето прикрива своя характер, големите компании не му се нравят, но с близките си роднини и приятели той обича да разговаря, да критикува и да се шегува. Любимите предмети на Попйорданов в училище са математиката и историята, а другите дисциплини той смята за излишни. Още от ранна възраст той проявява своите лидерски качества. В Солунската гимназия е инициатор на един ученически бунт, който именно е и причината за неговото напускане на гимназията.

Веднага след като се разделя с училището, Орце се включва в македонското освободително движение. Но той се различава коренно от македонските комити и войводи. У него липсва каквато и да било жажда за слава или показност. Минути преди да взриви Отоманската банка младежът бърза да предупреди нейния директор, за да няма невинни жертви.

Орце е типичен индивидуалист – анархист по своите схващания и идеи за революцията. И може би най-точно го описват думите на Павел Шатев:

Той бе национален деец, в интернационалния смисъл на думата²¹

Константин Кирков (Коста) е роден във Велес през 1882 г. Той е убеден анархист, презиращ бог, семеен живот и обществено положение. Коста е най-големият познавач от „гемиджиите“ на

представителите на руския анархизъм и nihilизъм. Убеден привърженик на тероризма и разрушението, той внимателно изучава методите и средствата на руските народоволци в техните действия.

Кирков осмива и критикува духовенството, търговското и еснафското съсловие. Също така категорично се противопоставя и на марксизма, като компетентно обяснява неговите недостатъци. Коста вярва в широките народни маси и най-вече в селското население. Също като Орце и той отбягва всякакви фотографии и се надява, че след смъртта му и помен няма да остане за него.²²

Димитър Мечев (Мечето) е роден през 1870 г. също във Велес. Още от ранно детство той остава сирак и е принуден да се грижи сам себе си, както и за майка си. След като македонската революционна организация прониква в града, той постъпва да членува в нея. След неуспешен опит за убийство на един велешки чорбаджия, осъден на смърт от организацията, Мечев поема пътя на четничеството като в продължение на близо година скита из планините Пелистер, Бабуна и Плачковица. След това като емигрант се установява в България и работи като миньор в „Мини Перник“. Мечев се отличава с мрачен характер. Постепенно започва да гледа с песимизъм на организацията. Впоследствие се сближава с Орце и възприема идеите на „гемиджиите“. Той слабо познава анархизма като идеология и не може да се каже, че е негов привърженик. По-скоро Димитър Мечев е „човек от народа“ и бунтар по душа.

Владимир Пингов е роден през 1863 г. Той също като Мечев обича практическите действия. Подобно на Мечето не е кой знае колко запознат с анархистичните теории, но за сметка на това е темпераментен професионален революционер. Същевременно реализмът му често помага на „гемиджиите“ при планирането на акциите им.

Илия Тръчков, роден през 1884 г., е един от най-ревностните членове на кръжока „Гемиджиите“, но и един от най-мълчаливите. Той също е революционер – идеалист, готов във всеки момент да се жертва за идеята. И той се увлича от анархистките теории, но не ги познава в детайли и рядко спори по идеологически въпроси.

Четиримата оцелели „гемиджии“: Павел Шатев, Марко Бошнаков, Георги Богданов и Милан Арсов са изправени пред военния съд. В хода на разпитите Милан Арсов посочва Иван Гарванов като член на ЦК на ВМОРО, който поддържал връзка с атентаторите. Павел Шатев премълчава този факт в своите спомени с мисълта, че след толкова години истината никога няма да излезе наяве. От поверителния рапорт до МВРИ на българския консул в Солун Атанас Шопов обаче се посочват показанията на Арсов и Богданов относно Иван Гарванов.²³

Вследствие на тези показания започват масови арести и разкрития. Иван Гарванов и още стотици българи са арестувани, някои от които нямащи нищо общо с ВМОРО и атентаторите. Членовете на ЦК – Иван Гарванов, Йосиф Кондов и Димитър Мирчев – са осъдени от Солунския извънреден съд на доживотен затвор. Това на практика довежда до „обезглавяването“ на ВМОРО. Подготовката за

предстоящото въстание се поема от задграничните представители – Христо Татарчев и Христо Матов.

Във Велес бащите, братята и други роднини на „гемиджиите“ са арестувани и изтезавани, а 23-ма души, включително и бащата на Орце, са осъдени на срок от 3 до 5 години затвор. Репресии се извършват също така в Битоля и Скопие.

Четиримата оцелели атентатори първоначално са осъдени на смърт, но няколко месеца по-късно присъдата им е заменена с доживотен затвор. Те са изпратени да излежават наказанието си в град Мурзук, намиращ се в либийската провинция Фезан. Там смъртта си намират Марко Бошнаков и Милан Арсов. Оцелелите Павел Шатов и Георги Богданов са амнистирани и освободени след Младотурския преврат от 1908 г.²⁴

Чрез Солунските атентатори анархизмът прониква в македонското освободително движение не само като идеологическо течение, но и като практическо изпълнение. „Гемиджиите“ представляват група от различни индивидуалности. Обединяват ги техните общи разбирания за революцията. Те се решават да извършат тези мащабни терористични акции, за да принудят европейските сили да въведат дългоочакваните реформи в Македония. Вниманието на европейското обществено мнение наистина е привлечено. Един от най-големите градове на Балканите в продължение на три денонощия е държан в страх и ужас, включително и тридесетхилядната турска армия заедно с нейните офицери.

Действията на македонските терористи отекват и сред руските и арменските анархистически кръгове. Арменски художници рисуват страшната нощ над Солун, осветена само от пламъците на горящия „Гвадалкивир“.

Историята на Солунските атентатори все още призовава историците да се обърнат по-сериозно към анархистичното движение. Вероятно това ще спомогне за възприемането на един по-детайлизиран подход в изучаването на сложните и изпълнени с противоречия действия на революционерите и бунтарите в европейската част на Османска империя. Това пък от своя страна ще допринесе за отграничаване на спецификите в самия доста условно наречен български анархизъм, който, както и българския национализъм, е твърде променлива във времето концепция. Защото един е историческият контекст, обгръщащ солунските атентатори и друг е този, в който например действат т.нар. анархистки чети след Първата световна война. Поне според мен е крайно време анархистите да заемат полагащото им се място в освободителното движение²⁵ на македонци и тракийци, защото със своите акции те не правят изключение от него. Не бива да се забравя, че и някои от най-видните дейци на ВМОРО, като Гоце Делчев и особено Михаил Герджиков, споделят анархистичните методи на борба. В Преображенското въстание Герджиков като негов ръководител прави първия опит за практическото реализиране на анархистическия комунизъм. И въпреки че анархизмът не е основната движеща сила в македоно-одринското

освободително движение, той определено заслужава да бъде разглеждан като значителен негов фактор.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивни документи:

Централен държавен архив

- Ф. 321к - Българско дипломатическо агентство в Цариград
- Ф. 334к - Българско търговско агентство в Солун
- Ф. 1747к - Михаил Герджиков
- Ф. 1932к - Националноосвободителни организации на македонските българи след Берлинския договор 1878
- Ф. 1947к - Борис Сарафов

Публикувани документи и спомени:

- БАН.** Македония. Сборник от документи и материали., София, 1978.
- Гарванов, И.** Спомени, документи, материали., София, 2005.
- Герджиков, М.** Спомени, документи, материали. , София, 1984.
- Известия на държавните архиви.** Кн. 52. Документи и материали на Македонския таен революционен комитет "Женевската група"., София, 1986.
- Шатев, П.** В Македония под робство. Солунското съзаклятие (1903 г.) Подготовка и изпълнение. , София, 1983.
- Шатев, П.** Заточението в Сахара – Фезан. , София, 1910.

Литература:

Алманах на българските национални движения след 1878.

- Академично издателство „Марин Дринов“, С., 2005
- Аданър, Ф.** Македонският въпрос. , София, 2002.
- Даскалов, Д.** Анархизмът в България. , София, 1995.
- Зографски, Д.** Македонскиот таен революционерен комитет и "Отм'штение". , Скопје, 1954.
- Класици на анархизма. Антология. , София, 2005.
- Силянов, Хр.** Освободителните борби на Македония. Т. I. Илинденското въстание. , София, 1933.
- Хаджиев, Г.** Михаил Герджиков. Македоно-одринското движение и националния въпрос., Сидни, 1985.
- Хаджиев, Г.** Основи на безвластието., София, 1992.
- Woodcock, G.** Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements. Penguin Books, 1983.

Цитирани интернет адреси:

<http://www.marxists.org/reference/archive/bakunin/index.htm>

БЕЛЕЖКИ:

¹ Зографски, Д. Македонскиот таен револуционерен комитет и "О т м`ш т е н и е". Скопје, 1954.

² По-общо за анархизма като идеология вж. примерно „класическото“ произведение на Woodcock, G. Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements. Penguin, 1983.

³ За кратка биография и произведенията на Бакунин вж. например на адрес <http://www.marxists.org/reference/archive/bakunin/index.htm>

⁴ Някои от основните идеи на въпросния анархист може да намерите и в интернет на адрес

<http://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/index.htm>

⁵ Класици на анархизма. София, 2005.

⁶ Даскалов, Д. Анархизмът в България. София, 1995.

⁷ Герджиков, М. Спомени, документи, материали. София, 1984.

⁸ Хаджиев, Г. Михаил Герджиков. Македоно-одринското движение и националния въпрос. Сидней. 1985, с. 32.

⁹ Известия на държавните архиви. Кн. 52. Документи и материали на Македонския таен револуционерен комитет „Женевската група“. София, 1986, с. 189.

¹⁰ Аданър, Ф. Македонският въпрос. София, 2002, с. 180.

¹¹ Шатев, П. В Македония под робство. София, 1983. Вж. и публикуваните откъси от спомените на Манджуков и Шатев в т. нар. Български анархистки портал на адрес:

<http://a->

[bg.net/new/index.php?option=com_content&task=view&id=50&Itemid=57](http://a-bg.net/new/index.php?option=com_content&task=view&id=50&Itemid=57)

¹² ЦДА, ф. 334к, оп. 1, а. е.116, л. 149.

¹³ ЦДА, ф. 1947.

¹⁴ Шатев, П. В Македония под робство, с. 294.

¹⁵ ЦДА, 334к, оп. 1, а.е.116., л. 22-25.

¹⁶ Цит. Шатев, П. В Македония под робство, с. 335.

¹⁷ Той бил около 40-50 годишен човек, родом от Битоля и близък приятел на Орце. И въпреки, че можел да им бъде баща, Трайков се заразил от идеите на "гемиджиите" и им останал верен дори и след смъртта им.

¹⁸ ЦДА, 334к, оп.1, а.е. 116, л. 30-31.

¹⁹ Изключение прави само Константин Кирков, който е погребан в отделен гроб.

²⁰ Цит. Шатев, П. В Македония под робство, с. 360.

²¹ Пак там, с. 364.

²² Пак там, с. 366.

²³ ЦДА, ф.334к, оп.1, а.е. 116, л. 22-25.

---

²⁴ Шатов, П. Заточението в Сахара – Фезан. София, 1910.

²⁵ Това, че не успях да намеря основни данни за част от „гемиджиите“ в основни български справочници като академичната енциклопедия на България и новоизлязлия Алманах на национално-освободителното движение (вж. Алманах на българските национални движения след 1878. Академично издателство „Марин Дринов“, С., 2005.) е достатъчно показателен за липсата на сериозен научен интерес към проблема (тук не говоря за юбилейно-панагеричните писания).

ANARCHISM AND THE MACEDONIAN-ODRIN NATIONAL REVOLUTIONARY MOVEMENT: THE THESSALONICA ASSAILANTS

Marian Gyaurski

The paper deals with the important question about the impact of anarchism in the Macedonian – Odrin National Revolutionary Movement in the end of 19th and the beginning of 20th century. The author considers that anarchism has been a rather influential ideology for the Bulgarian revolutionaries in the Ottoman Empire but strangely enough this phenomenon has been underestimated by the contemporary scholars. The accent of the paper is put on the political ideas and activities of the famous Thessalonica assailants chosen by the author as a case study.